

Kemikte İlik Gibidir İnsana Bilgi: Türk Kültürünün İlk Yazılı Kaynaklarında Bilgi ve Bilgili Olmanın Fazileti

Knowledge is Like Marrow in the Bone: Knowledge and the Virtue of Being Knowledgeable in the First Written Sources of Turkish Culture

Özlem Akın¹

Öz

Yazılı kaynaklar geçmişle bugün arasında köprü görevi gören, bir milletin tarihsel varoluş sürecini, toplumsal hayatını, gelenek ve göreneklerini, inançlarını, uygulamalarını vb. bilgileri içeren kaynaklardır. Yazılı kaynakların temel amacı geçmişe dair yaşanmış önemli olayları, öğütleri geleceğe taşıyıp ölümsüzleştirmektir. Kaynakların içinde birçok değerden söz edilmektedir. Bu değerlerden biri de bilgi ve bilgili olmanın önemidir. Yazılı kaynakların birçoğunda insanın var oluşunu bilmesi, ideal olarak çizilen insanın özelliklerine sahip olabilmesi için bilginin gerekliliğinden söz edilmektedir. Orhun Âbideleri, Divânü Lügâti't-Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l- Hakayık ve Uygur metinleri, Türk kültürü hakkında zengin bilgiler sunan önemli kaynaklarımız arasında yer almaktadır. Bu kaynakların içeriğinde bilgi ve bilgili olmanın önemi ile ilgili ortak anlatılar bulunur. Bu çalışmada Orhun Âbideleri, Divânü Lügâti't-Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l- Hakayık ve Uygur metinlerinden olan İyi Düşünceli Şehzade ile Kötü Düşünceli Şehzade ve Altun Yaruk adlı eserlerde yer alan bilgi ve bilgili olmanın fazileti hakkında verilen bilgiler karşılaştırmalı bir biçimde incelenecektir.

Anahtar sözcükler: Orhun Âbideleri, Divânü Lügâti't-Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l- Hakayık, Uygur Metinleri.

Abstract

Written sources are the sources that serve as a bridge between the past and the present and contain information about a nation's historical existence process, social life, traditions and customs, beliefs, practices, etc. The main purpose of written sources is to immortalize important events and advice from the past by carrying them to the future. Many values are mentioned in the sources. One of these values is the importance of knowledge and being knowledgeable. In many of the written sources, the necessity of knowledge is mentioned in order for human beings to

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halkbilimi Bölümü, ozlem.akn.1.2@gmail.com, ORCID NO: 0009-0002-3893-0505.

* Geliş tarihi/Received: 16.05.2024 - Kabul tarihi/Accepted: 16.08.2024

know their existence and to have the characteristics of the ideal human being. The Orhun Âbideleri, Divânü Lügâti't-Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l- Hakayık and Uygur texts are among our important sources that provide rich information about Turkish culture. These sources contain common narratives about the importance of knowledge and being knowledgeable. In this study, the information about knowledge and the virtue of being knowledgeable in Orhun Âbideleri, Divânü Lügâti't-Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakayık and Uygur texts, İyi Düşünceli Şehzade and Kötü Düşünceli Şehzade and Altun Yaruk, will be analyzed comparatively.

Keywords: Orhun Âbideleri, Divânü Lügâti't-Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakayık, Uygur Texts.

Giriş

Yazının icadı önemli bir teknolojik buluştur (Ong, 2018: 97-139). Yazıyla birlikte toplumsal yaşam bu bağlamda dönüşmeye, değişim geçirmeye başlamıştır. Yazının sağlamış olduğu en büyük fayda, yazılan şeylerin uzun süre saklanabiliyor olmasıdır. Toplumsal yaşama derin bir şekilde etki eden yazı, birçok değişikliği beraberinde getirmiştir. Sözlü kültür döneminde ebedileşmek, yani uzun süre hatırlanıp yaşatılmak için sürekli tekrarlar ile belirli gün ve etkinliklerde geleneksel bilgilerin ifade edilmesi gerekmektedir. Bu icra etme olayı toplumdaki bireyler tarafından kolektif bir şekilde yapılır. Yazılı kültür sürecinde ise kolektif yapı bireysel bir sürece doğru evrilmiştir. Üretilen bilgiler, yaşanan olaylar sadece hafızalarda depolanmakla kalmayıp, yazıya geçirilerek uzun yıllar muhafaza edilmiştir. Bireysel bir yaratım süreci olan yazılı kültür önemli eserlerin, bilgilerin günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır.

Yazının toplumsal yaşam içinde kabul edilip, kullanılmaya başlamasıyla Türk topluluklarında yazılı eserler meydana gelmeye başlamıştır. “Mağara resimleri, mezar taşları, Çin Hanedân Tarihleri,

Yenisey Yazıtları, Orhun Âbideleri, Uygur metinleri, Divân-ü Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l- Hakayık, Kıpçak Sözlüğü (Codex Cumanicus), seyahatnâmeler, menâkıbnâmeler, masal kitapları, halk hikâyeleri, fıkra kitapları, atasözü kitapları, sûrnâmeler, fetvâlar, destân metinleri, tarih kitapları vb. (Sever, 2017:14) kaynaklar Türk tarihi, gelenek ve görenekleri, inanç ve uygulamaları hakkında bilgi edinebildiğimiz önemli yazılı kaynaklardır. Bu kaynaklar geçmişle bugün arasında bir köprü görevi üstlenmektedir. Yazıldıkları dönemden itibaren bugünlere kadar ulaşan kaynakların bazıları varlığını korumaya devam etmiş, bazıları da çeşitli sebepler dolayısıyla tahribata uğramıştır.

Yazılı kaynaklar içinde Türklerin tarihsel- toplumsal-kültürel yaşamlarına dair birçok bilgi bulunmakla beraber devlet yönetimi, töre, erdem, ahlâk vb. konular hakkında öğüt verici bilgiler bulunmaktadır. Bilgi ve bilgili olma fazileti yazılı kaynaklarımız içinde yer alan ortak bir konudur. Türk toplumlarında bilge kişiye her zaman çok önem verilmiştir (Yılmaz 2014). Geçmişten bugüne ulaşan kaynaklara baktığımızda bilgiye ulaşmanın, bilgiyi kullanmanın, bilgisizlikten kaçınmanın önemi her zaman vurgulanmıştır. Bilge, her şeyi bilen bir kişi demek değildir. Bilge, bilgisi olan ve bu bilgisini faydalı işler için kullanan, bilgisini diğer insanlarla paylaşan ve her zaman öğrenmeye açık bir kişidir. Eski Türk toplumlarında toplumsal yaşam içinde toplum tarafından bilge konumunda olan kişiler vardır. Dede Korkut Hikâyelerine baktığımızda Dede Korkut adlı bilge kişi zor, sıkıntılı zamanlarda yardım eden, akıl veren, sorunları çözen bir kişi konumundadır (Ergin 2018). Bir iş yapılacağı zaman mutlaka ona

danışılmaktadır.

Bu çalışmada Orhun Âbideleri, Dîvânü Lügâtî't- Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l- Hakayık ve Uygur dönemi metinlerinden olan İyi Düşünceli Şehzade ile Kötü Düşünceli Şehzade ve Altun Yaruk adlı yazılı kaynaklarında geçen bilgi ve bilgili olmanın önemi hakkında verilen bilgiler karşılaştırmalı bir şekilde incelenecektir.

1. Türk Kültürünün İlk Yazılı Kaynakları

1.1. Orhun Âbideleri

Türk adının geçtiği ilk kaynak olarak bilinen Orhun Âbideleri, 8.yüzyılda Göktürkler tarafından dikilmiştir. Âbideler, Orhun ırmağı vadisindeki Koşo Saydam gölü civarında bulunmaları sebebiyle Orhun Âbideleri adıyla anılmaktadır. Bu âbideler Kül Tigin, Bilge Kağan ve Vezir Tonyukuk yazıtlarından oluşur. Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtları 1809 yılında Rus bilgin Yadrintsev tarafından bulunmuş, bulunan yazıtlar 1893 yılında Danimarkalı bilgin Vilhelm Thomsen tarafından çözümlenmiştir (Ergin, 2003: 9). Kül Tigin âbidesi 732 yılında abisi Bilge Kağan tarafından diktirilmiş olup yeğeni Yollug Tigin tarafından yazılmıştır. Anlatımın Bilge Kağan tarafından yapıldığı bu âbidenin dört yönünde de yazılar bulunmaktadır. Doğu cephesinde 40, kuzey ve güney cephelerinde 13'er satır; batı yüzünde ise Çince yazılmış bir metin vardır. Yazılarda genel olarak Çin ve diğer milletlerde yaşanan olaylar, Türk Türk milletinin neler yaptığı ve neler yapmaması gerektiği gibi konular anlatılmıştır (Ergin, 2003: 6-7). Âbidelerde yer alan bilgiler, tarihin bilinmeyen dönemlerine ışık tutması dolayısıyla son derece

değerlidir.

Bilge Kağan âbidesi ölümünden bir yıl sonra 735 yılında oğlu tarafından diktirilmiş olup, bu âbidenin de yazıcısı Yollug Tigindir. Dört yüzeyinde yazılar bulunan âbidenin doğu cephesinde 41 satır, güney ve kuzey cephelerinde ise 15'er satır yazı bulunmaktadır (Ergin, 2003:7). Bu âbidenin de batı yüzünde Çince yazılmış bir metin bulunmaktadır. Âbide de anlatılanlar Kül Tigin yazıtıyla aynı olup, sadece birkaç bölümü farklıdır. Bu âbide de konuşan Bilge Kağan'dır. Âbide, diğerine göre daha çok hasar almış, tahribata uğramıştır.

Diğer iki âbidenin doğusunda bulunan (Ergin, 2003:8) Tonyukuk âbidesi 720-725 yıllarında kendisi tarafından dikilmiştir. Bu âbidede konuşan Vezir Tonyukuk yani kendisidir. Tonyukuk Göktürk hanedanının bilge veziridir. İki taştan oluşan Tonyukuk âbidesinin birinci taşında 35, ikinci taşında 27 satır bulunur (Ergin, 2003:8). Bu âbidede vezir Tonyukuk'un ağızından yaşanan olaylar, Göktürkler'in Çin esaretinden nasıl kurtulduğu, nasıl ve kimlerle mücadele edildiği ve kendisinin yapmış olduğu hizmetler anlatılmaktadır. Bu âbidede atasözleri, deyimler ve benzetmeler kullanılmıştır.

1.2. Divânü Lügatî't-Türk

Dîvânü Lügatî't-Türk, 11.yüzyıl Karahanlı döneminde, Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılmıştır. Türkçe'nin bilinen ilk sözlüğü olan bu eser, İslâmi döneme geçiş niteliği taşımaktadır. Eserin adı "Türk lehçelerini toplayan kitap" anlamına gelmektedir (Ercilasun, 2014: XVII). Kaşgarlı Mahmud eserini 1072 yılında yazmaya başlamıştır. (Ercilasun, 2014: XX ve Sever 2017: 81). Eser o dönemde hâkim olan

Arapça dili kadar Türkçe'nin de güçlü ve yetkin bir dil olup Arapça ve Türkçe'nin eşit bir dil olduğunu göstermek amacıyla yazılmıştır. Dönemin alimlerinden olan Kaşgarlı Mahmud Arapça, Farsça, dönemin edebi dili ve Uygur yazısını çok iyi bilmektedir. Geniş bir bilgi birikimine sahip olan Kaşgarlı Mahmud eserinde 8000 civarında Türkçe kelimeye, dönemin Türkçe grameri hakkında bilgilere, gezip gördüğü Türk yurtlarının geleneği, göreneği, toplumsal yaşantısı ve Türk boylarının ağızları hakkında bilgilere yer vermiştir. Bunların yanı sıra Türk coğrafyasına ait şehir, kasaba, köy, akarsu, göl, dağ adları ve bunları gösteren bir harita da yer almaktadır. Eser tarih, coğrafya, halk hekimliği, halkbilimi, filoloji, etnoloji gibi birçok alanı içine alan zengin bir kaynaktır. Eserin yazıldığı dönem İslâmiyetin kabul edildiği dönemler olmasından ve Kaşgarlı Mahmud'un İslâm dinine mensup olmasından dolayı, eserin içinde Kur'an'dan alıntılar bulunmaktadır. Eserde anlatımı kolaylaştırmak ve anlam karışıklıklarını gidermek için aralarda atasözleri, hikmetler, şiirler ve nesirlerden yararlanılmıştır. Eserin bugüne ulaşabilen tek nüshası İstanbul Fatih'deki Millet Yazma Eser Kütüphanesi'nde Arapça eserler bölümünde bulunmaktadır (Ercilasun, 2014:XVII). Divânü Lügati't-Türk, sahip olduğu zengin içeriğiyle birçok alan için önemli bir referans kaynağı olarak kullanılmaktadır.

1.3. Kutadgu Bilig

Divânü Lügati't-Türk'ten başka Karahanlı dönemine ait olan bir diğer eser de Kutadgu Bilig'dir. Kutadgu Bilig, Türklerin İslam Medeniyet dairesinde meydana getirdikleri bir eser olup (Sever, 2017:114) Yusuf Has Hacib tarafından yazılmıştır. Eser Karahanlı hükümdarı

Tabgaç Buğra Han'a sunulmuş; bu eserle Yusuf, "Has Hacib" ünvanını kazanmıştır (Köprülü, 1980:165). 'Kutadgu' saadet veren, padişahlara layık, şahane anlamına gelirken; 'Bilig' bilgi anlamına gelir (Köprülü, 1980:165). Dolayısıyla eserin adı mutluluk veren bilgi, saadet veren bilgi veya padişahlara layık bilgi anlamlarına gelmektedir. Eser insana her iki dünyada da (ahiret dünyası ve şu an yaşadığı dünya) mutlu olabilmesi için gereken bilgiyi vermek amacıyla yazılmıştır. Eser 85 bap ve 6520 beyitten oluşmuş, mesnevi tarzındadır. Karahanlı Türkçesiyle yazılan eser, allegorik bir eserdir. Eserin yapısını dört kişinin karşılıklı konuşmaları oluşturmaktadır. Konuşmaların konusunu ise saadetli olmak için yapılması gerekenler oluşturur (Dilâçar, 2020:71). Eserde yer alan kişilerin her biri bir değeri temsil etmektedir. Bunlar şu şekildedir: Kün Togdı bir hükümdar olup doğru yasayı; Ay Toldı bir vezirdir ve saadeti; Ögdülmüş vezirin oğlu olup, anlayışı; Ogdurmuş ise Ögdülmüş'in kardeşi ya da akrabası olup, ahireti temsil etmektedir. Kutadgu Bilig vezin ve nazım şekli bakımından Firdevsî'nin Şahnamesine benzemektedir (Köprülü, 1980:1709). Eserin bilinen üç nüshası vardır. Bunlar Herat, Mısır ve Fergana nüshalarıdır. Kutadgu Bilig'in bu üç nüshası Reşit Rahmeti Arat tarafından tek bir kitap haline getirilerek 1947'de yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmıştır (Sever, 2017:118). Eserin toplanıp tek bir kitap halinde yayınlanması, Türk dili ve Türk kültürü alanlarında yapılmış önemli bir faaliyettir.

1.4. Atabetü'l-Hakayık

Atabetü'l-Hakayık, 12. yüzyıl Karahanlı döneminde, Edip Ahmet

Yükneki tarafından yazılmıştır. Kaşgar dilinde Uygur harfleriyle yazılan eser, Karahanlı Beylerinden Muhammed Dâd İspehsalar Bey'e sunulmuştur. Bir ahlâk kitabı niteliği taşıyan eserin içeriğinde ahlâkın ilkeleri, ideal insanın nasıl olması gerektiği açıklanmıştır (Çevikbaş, 2021:25). Bireylerin terbiye edilmesinde yol gösterici, öğüt verici bir eser olmasından dolayı nasihatname özelliğini de taşımaktadır. İslami dönem eserlerinden biri olan Atabetü'l Hakayık, içinde ayet ve hadislerden yararlanılmıştır. Eserin bilinen dört nüshası vardır. Bunlar Semerkand, Ayasofya, Topkapı ve Uzunköprü nüshalarıdır (Yükneki, 2019:28-32). İslâmi döneme geçiş eserlerinden olan Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık yazıldığı dönemde aynı kaynaklardan beslenmiş olmalarından dolayı içerik olarak birbirlerine benzemektedir. Her ikisinde temel alınan kaynak Kur'an-ı Kerim ve hadislerdir. Birbirlerine benzeyen bu eserleri ayıran nokta, Kutadgu Bilig'de felsefi ağırlıklı bireyi terbiye etme odaklı bir yaklaşım hâkim iken; Atabetü'l-Hakayık'ta dini ideoloji hâkim olmasıdır (Köprülü, 1980:177). Kutadgu Bilig'deki felsefi yaklaşım bireyin aklını ve sahip olduğu bilgisini erdemli insan olmaya kullanmasını söylemekteyken; Atabetü'l-Hakayık'taki dini ideolojik yaklaşım ise bireyin aklını ve bilgisini İslâmi esaslarla birlikte kullanıp, bu şekilde ideal insan profiline ulaşılacağını söylemektedir.

1.5. Uygur Metinlerinden İyi Düşünceli Şehzade ile Kötü Düşünceli Şehzade ve Altun Yaruk

İyi Düşünceli Şehzade ile Kötü Düşünceli Şehzade adlı hikâye, Uygur dönemine ait bir eserdir. Eser, Sanskritçeden Çince ve Tibetçeye, Çince'den de Uygur Türkçesine çevrilmiştir (Sever 2017:72). Eser,

akıllı ve iyi huylu bir şehzade ile bunun tam tersi olan kötü huylu bir şehzade etrafında şekillenmektedir. Hikâyenin konusunu iyi düşünceli şehzadenin çevresindeki canlılara faydalı olmak, onlara yardım edebilmek için değerli bir mücevheri aramaya çıkması oluşturmaktadır.

Çalışmada ele aldığımız bir diğer Uygur metni ise Altun Yaruk'tur. Eser Sanskritçe yazılarak Çinceye çevrilmiş, Çince'den de Uygur Türkçesine çevrilmiştir (Gürsoy, 2019:8). Eser bir öğreti kitabıdır. Burkancılığın esaslarını, fikir yapısını ve Budha'nın konuşmalarını içeren eser, on kitap ve otuz bölümden oluşmaktadır (Gürsoy, 2019: 9). Eserin bilinen iki nüshası vardır. Ayrıca eserin içinde öğretilerin yanı sıra şiir ve hikâyeler de bulunmaktadır.

Sözü edilen yazılı kaynakların içeriğinde Türk boylarının yaşantısı, gelenekleri, göreneklere, inanç yapıları, ağız özellikleri vb. hakkında önemli bilgiler bulunmasından dolayı kaynaklar, Türk dünyası içinde özel bir yer teşkil etmektedir. Eserler özellikle yazıldığı dönemin inanç yapısını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Orhun Âbideleri'nde gök tanrı inancının izleri görülürken; geçiş dönemi eserlerinde İslâm dini; Uygur dönemi metinlerinde ise Budizm temelli bir dini yapı görülmektedir. Eski Türk toplumları totemist, şamanizm vb. inançlar altında yaşamlarını sürdürürken zaman içerisinde yerleşik hayata geçip, farklı milletlerle etkileşime girmeleri sebebiyle inanç yapılarında da köklü değişimler meydana gelmiştir. Öyle ki Yusuf Has Hacib ve Edip Ahmet Yükneki eserlerini yazarken temel amaçları, İslâmiyetin getirmiş olduğu gereklilikleri, hayat tarzı değişen Türk toplumlarına layıkıyla anlatmaktır. Ayrıca

Uygur metinlerinde de Budizm dininin esasları anlatılmakta, Buda'nın sözlerine, konuşmalarına eserlerde yer verilmektedir. Türk toplumlarına ideal insan profiline ulaşma yolunda yol gösterici bilgiler vermişlerdir. Türk kültürünün ilk yazılı kaynakları eski Türk toplumlarının dünya görüşünü, hayat tarzını, inanç yapısını yansıtmıştırdan dolayı, bugün Türk kültürü hakkında bilgi edinmek için başvurulan temel kaynaklardandır.

2. Eserlerde Yer Alan Bilgi ve Bilgili Olmanın Fazileti

Toplumsal yaşam içinde bilgi kavramına ve bilge kişiye çok önem verilmiştir. Türk toplumlarında her zaman bilge bir kişi bulunmakta, yeri geldiğinde bu kişiden fikirler alınmaktadır. Ayrıca eski Türk Devletlerine bakıldığında kağanların karar alırken danıştığı ve yanında bulundurduğu bir bilge devlet adamı vardır. Bu açıklamaya örnek olarak Göktürk Devleti'nin veziri Bilge Tonyukuk verilebilir. Bilgili olma, bilgiyi akıllıca kullanma, bilgisizlikten kaçınma toplumsal yaşam içinde bireye verilen nasihatlerden biri olup atasözlerimize de yansımıştır. “Bilmezsen bilene sor”, “bilmemek değil öğrenmemek ayıp” (Çobanoğlu, 2004:147) atasözleri Türk dünyası içinde ortak olan bilgili olmayı öğütleyen atasözlerindedir. Orhun Âbideleri, Divânü Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakayık ve Uygur metinlerinde bilginin insana yararı, bilge kağanlar, bilgili kişiler, bilgisizlikten kaçınma gibi bilgi hakkında birçok hususa yer verilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde kaynaklarda yer alan bilgiyle ilgili hususlar ortak başlıklar altında ele alınacaktır.

2.1. Her Şeyin Başı 'Bilgi'dir

Kaynaklarda her şeyin başının bilgi olduğu vurgulanır. Atabetü'l-Hakayık'ta bilgi insanı saadete ulaştırır bir araç olarak görülmüştür. AH/83,84 “Bilgiyle bulunur saadet yolu; Bilgi bil, bul saadet yolunu” (Yükneki, 2023: 8.) Kutadgu Bilig’de KB/208,215 “Bütün iyilikler bilgiden gelir, Bilgiyle göğe bile yol bulunur ; Anlayış ve bilgi iyi şeyler, Bulursan kullan da uçup göğe er” (Hacib 2018:37-38) dizelerinde her iyi şeyin başında bilginin olduğu ve bilgi insanı yükselten, bir nevi saadete erdiren bir araç olduğu anlatılmaktadır. Gerek Kutadgu Bilig’de gerekse de Atabetü'l-Hakayık'ta bilgi insanı yücelten, saygınlık kazandıran, toplum içinde mertebesini artıran bir unsurdur. Buna örnek olarak Atabetü'l Hakayık'tan şu dizeler verilebilir: AH/100,101 “Bilgiden başka yararlı ne var ; Bilgiyle âlim yukarı yükseldi” (Yükneki, 2023: 9). Kutadgu Bilig’de ise şu dizeler bu duruma örnektir: KB/289 “İnsan akılla değer bulur, yücelir ; Bu ikisiyle saygınlık kazanır” (Hacib, 2018: 43). Her şeyin başında olan bilgi insana insan olduğunu anlatan, ne için bu dünyada olduğu, ne yapması ve ne yapmaması gerektiğini öğretir. Atabetü'l Hakayık'ta şu dizeler yer alır: AH/93 “İnsan bilgiyle insan olmuştur” (Yükneki, 2023:8). KB/260 “Bilgi dünyada her şeyden üstündür, bilgisiz denirse insana sövgüdür” (Hacib, 2018:41). Kutadgu Bilig’de yer alan bu dizeler insanın, insan olma yetisini bilgi ile kazandığını ve bilginin dünyadaki her şeyden üstün olan bir değer olduğunu vurgulamaktadır.

Bilgi sahibi insanın her şeye gücü yeter. İnsan dünyada istediği her şeye bilgi sayesinde erişir ve yine bilgi sayesinde bir işi yapmanın en uygun yolunu bilir. AH/113 “Bilgili kişi her işin olurluğunu bilir”

(Yükneki, 2023:10), KB/302, 1253 “Yağız yere insanoğlu elin değırdirdi, Bilgiyle her şeye gücü yetti ; Tanrı kime verirse akıl, anlayş ve bilgi, Bütün arzularına ulaşır onun eli” (Hacib, 2018:44-112) dizeleri bahsettiğimiz açıklamaya örnek olarak verilebilir. Bilgi ile her işi bilen, bilinçli olan insan yaptığı işten pişmanlık duymaz, aksine bilgiyle yapılan iş insana mutluluk verir. AH/114 “Bilerek yapar işini ve pişman olmaz” (Yükneki, 2023:10), KB/1814“Bilgi bilirse günden güne artar mutluluğı, Nice küçük olsa da olur ulu” (Hacib, 2018:151). Ayrıca Kutadgu Bilig’de yer alan bu dizeler, edinilen bilginin insana mutluluk verdiğini söylemektedir. Kutadgu Bilig ve Atabetü’l-Hakayık’tan örnek verdiğimiz dizelerde yer alan bilgi, dini bir bilgidir. Dini bilgi ile saadete erişme, mutlu olma, her şeyi başarma gücü elde edilebileceğı anlatılır. 11. yüzyıl ve 12. yüzyıl dönemi Türk toplumlarının İslâmiyeti benimsemeye başladığı dönemlerdir. Bu dönemde yazılmış olan Kutadgu Bilig ve Atabetü’l-Hakayık eserlerinde İslâm dinini topluma öğretme amacı güdülmüştür. Eserlerde yer alan dini bilginin kaynakları Kur’an-ı Kerim ve hadislerdir. Kaynaklardan elde edilen bilgiler yaratıcı ve onun elçisinin sözleri, öğütleri olmasından dolayı kutsal ve doğru kabul edilmektedir. Bu sebeple bireye erdemli ve ideal insan olma yolu anlatılırken dini bilgiye başvurulmuştur. DLT’de bilgi ve bilgili olmanın yer aldığı bölümlere baktığımızda, Kutadgu Bilig ve Atabetü’l-Hakayık’ta olduğu gibi, sahip olunması gereken, olmazsa olmaz bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014). Türk toplumları içinde her işin bilgiyle yapılması gerektiğı, bilginin ne derece önemli olduğu gibi konulara

değınılmıştır.

2.2. İnsan ‘Bilgi’yi Nerede ve Ne Zaman Olursa Olusun Öğrenmelidir

Kaynaklarda bilgi, öğrenilmesi gereken elzem bir değerdir. Nerede olursa olsun bilginin peşinden gidilmeli, onu öğrenmek için çaba sarfedilmelidir. Atabetü'l-Hakayık'ta Hz. Peygamberin bir hadisinden yararlanılarak bilgiyi aramanın, peşinden koşmanın gerekliliği anlatılmıştır. AH/103,104 “Bilgi edin, usanma, bil ki o Hak resulü, Bilgi kimde ise gidip alınız dedi” (Yükneki, 2023:9). Divânü Lügati't-Türk eserinde bilge kişinin tanımı verilirken daha iyi anlaşılması için şiir parçasından yararlanılmıştır. Bu şiir parçasında bilge kişinin sözünün dinlenilmesi gerektiği ve onun erdemlerinin, bilgilerinin öğrenilmesi gerektiği vurgulanmıştır. şiir parçası şu şekildedir: DLT “bilge erig edgü tutup sö.zin işit erdemini öğrenipen ışka süre; Âlim, akıllı ve bilge kişiyi iyi tut ve sözünü dinle. Onda bulunan edep ve erdemi öğren ve öğrendiklerini kullan” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014:185). Divânü Lügati't-Türk'te yer alan bir başka şiir parçasında ise kişiye nefisinden bilgisizliği atması gerektiği nasihati verilmektedir. İnsan aklını kullanarak bilginin peşinden gitmelidir. şiir parçası şu şekildedir: DLT “oglum öğüt algıl bilgisizlik kite.r, talka.n kimnin bolsa anar bekmes kata.r ; Ey oğlum! Öğüdü al ve nefisinden boşluğu (cehaleti) uzaklaştır. Kavutu olan ona pekmez katar. Bunun gibi akllı olan da öğüdü kabul eder” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 191).

Bilgi insana Tanrı tarafından verilmiştir. Kendiliğinden gelen bir yeti olmayan bilgi, insanın büyüme sürecinde edinebildiği bir değerdir. İnsan aklını kullanarak bilgiye ulaşır. Kutadgu Bilig'in bir

bölümünde Kün Togdı Ögdülmiş'e insanın bilge olarak mı doğduğunu sorar. Ögdülmiş ise hakana şu cevapları verir: KB/1823, 1824 "İnsan küçükken bilgi öğrenir, Büyüyünce bundan ötürü dileğine erişir ; Bilgi, erdem, iyi tavır ya da davranışı, Kişi öğrenir bundan ötürü düzelir işi" (Hacıb, 2018:151) KB/1680,1681 "Bilgisiz doğar insan, sonradan öğrenir, Bilgi edinince işinde başarılı olur ; Anadan doğan bilgisiz doğar, Bilgi öğrenir ve öylece değer kazanır" (Hacıb, 2018: 142). Dizelerinde bilgili olmanın sonradan edinilen bir süreç olduğu görülmektedir. Ayrıca bu durum DLT'de yer alan bir atasözünde de görülmektedir. DLT "Ogla.n biligsiz ; Çocuklarda akıl yoktur" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 166). Bu atasözünde çocukların bilgisiz olduğu, büyüme süreçleri içinde bilgi edinileceği anlatılmaktadır.

Divânü Lügati't-Türk'te yer alan bir şiir parçasında bilgi öğrenirken kibirli olunmaması, insanın bilgiyi öğrenmek için talepte bulunması gerektiği anlatılır. DLT "erdem tile öğrenipen bolma küwe.z, erdemsizin ögünse enmegüde ene.r ; Hikmet ve ilmi iste ve onu öğren öğrenmekte kibir gösterme. Öğrenmeden edep ve hikmet iddia eden kimse imtihan sırasında şaşırır" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014:115). Atabetü'l-Hakayık'ta yer alan bir dize de ise bilgili insanın her zaman bilginin peşinden gittiği, doğru yolun bu olduğu anlatılmaktadır. AH/105 "Bilgili, bilginin peşinden gider" (Yükneki, 2023: 10).

2.3. 'Bilgi' İnsana Gereklidir

Bilgi, insana gerek bu içinde yaşadığı dünyada, gerekse de ahiret hayatında en gerekli şeydir. İnsan bilgi sayesinde doğru yola,

mutluluğa ulaşır. Bilgi kimi zaman insana yol gösteren bir rehber, karanlıkta önünü aydınlatan bir ışık, kimi zaman da onu dış tehlikelere karşı koruyan bir giysi rolündedir. KB/ 321 “Bilgiye bilgisi olur giysi, aş” (Hacib, 2018:45). Giysi kişiyi dış tehlikelerden, başka insanlardan koruyan bir nesnedir. Bu dizelerde ise bilgi giysiye benzetilmiş, bilginin de insanı giysi gibi koruduğu anlatılmak istemiştir. KB/288 “Akıl karanlık gecede meşale gibidir, Bilgi seni aydınlatan ışıktır” (Hacib, 2018:43). Bu dizelerde bilgi ışığa benzetilmiş, ışık gibi karanlık gecede insanın yolunu aydınlattığı anlatılmıştır. KB/3223 “Bilgiyle yaklaş Tanrı ibadetine, Bilgi mühür vurur cehennem kapısına” (Hacib, 2018:248). Kutadgu Bilig’de yer alan bu dizelerde insanın ahiret hayatında saadete erişebilmesi için bilgiyi kullanması gerektiği anlatılmak istenmiştir. Bilgi çok güçlü bir araçtır, sahip olduğu güçle cehennem kapısını bile kapatabilmektedir. AH/121 “Bilgiyle bilinir yaratan Tanrı” (Yükneki, 2023:10). Atabetü’l-Hakayık’ta yer alan bu dize insan sahip olduğu bilgi ile Tanrı’yı bilebileceği anlatılmıştır. KB ve AH’ta yer alan bu iki dizelerde anlam bütünlüğü oluşturulursa, insan sahip olduğu bilgi ile Tanrı’ya ulaşır ve yine bilgi sayesinde karanlıkta kalmaktan, tek başına olmaktan kurtulur.

Bilgi insanı insan yapan bir değerdir. İnsan için gerekli olan temel gereksinimler bilgiye benzetilmiştir. AH/89,90 “Kemikte ilik gibidir insana bilgi ; Kemiğin ilik, insanın akıldır süsü” (Yükneki, 2023:8). Atabetü’l-Hakayık’ta yer alan bu dizelerde bilgi kemikteki iliğe benzetilmiştir. İlik kemik için olmazsa olmaz bir yapıdır. Bilgi de kemikteki ilik kadar insan için önemli olan bir değer olduğu

anlatılmak istenmiştir. KB/972 “Bilgili sözü yere su gibidir, Akıtınca suyu yer nimet verir” (Hacib, 2018:92). Dizesinde bilgi yaşamın kaynağı olan suya benzetilmiştir. Su insan ve doğa için en önemli yaşam kaynağıdır. Suyun olduğu yerde bolluk, bereket vardır. Bilgili insanın sözü su ile birleştirilmiş, olduğu yere su gibi bolluk, bereket getireceği anlatılmıştır. Ayrıca bilgi insanı kötülöklere, hastalıklara, olumsuzluklara karşı koruyan bir ilaç kadar önemlidir. KB/156 “Bilginin anlamını öğren bak ne der, Bilgili olandan hastalık gider” (Hacib, 2018: 34). Kutadgu Bilig’de yer alan bu dizede bilgi ilaca benzetilmiştir. İlaç insanı hastalıklara karşı tedavi eden bir araçtır. Hastalığın sebebi bilgisizlik olduğundan, tedavisi de bilgili olmaktır.

2.4. ‘Bilgi’ En Değerli Şeydir

Bilgi insan için değerli bir hazine gibi görölmüştür. Bundan dolayı toplum içinde bilgili kişi ve bilgisiz kişi bir tutulmamıştır. Bilgi ve bilgili kişinin değeri Atabetü’l-Hakayık’ta şu satırlarda belirtilmiştir: AH /86,87 “Bu cahil, bilgisiz, değersiz akçe gibi ; Bilgiliyle bilgisiz nasıl denk olur” (Yükneki, 2023:8). Bunun yanı sıra toplum içinde bir bilginin bin bilgisizden daha değerli göröldüğü eserde yer alan şu dizede geçmektedir: AH/97,98 “Bilgili biri bin bilgisize ; Denktir, bilginin ağırlığını tartana göre” (Yükneki, 2023:8). Atabetü’l-Hakayık’ta yer alan bu satırlar, bilgili kişinin toplumsal yaşam için özel bir değere sahip olduğuna örnek olarak verilebilir.

Kutadgu Bilig’de bilgi değerli bir inciye benzetilmiştir. KB/211, 212 “Kişi gönlü dipsiz deniz gibidir, Bilgi dibinde yatan incidir ; Denizden çıkarmazsa inciye kişi, İster inci olsun ister çakıl taşı” (Hacib, 2018:38). İnci denizin derinliklerinden çıkarılan değerli bir

hazinedir. İnsan sahip olduğu inci ile büyük bir zenginliğe, servete kavuşur. Eserden vermiş olduğumuz bu dizelerde bilgi inciye benzetilerek, sahip olduğu değer ortaya konulmaya çalışılmıştır. Denizin dibinde bulunan inci insan tarafından çıkarıldığında sahip olduğu değere kavuşur. Bilgi de inci gibi kullanıldığında değerini, zenginliğini gösterir. Aksi halde bilgi kullanılmadığında sahip olduğu değer pek bir önemi kalmamaktadır. KB/4508 “Bütün erdemleri tam olarak öğret oğluna, Mal sahibi olur bu erdemlerle” (Hacib, 2018:338). Erdem doğru bilgi ile edinilen bir fazilettir. Kişi sahip olduğu bilgi ve ahlâkı kullanarak erdemli olur. Eserde yer alan bu satırlarda erdemın gelecek kuşaklar için bırakılacak önemli bir miras olduğu anlatılmaktadır. İnsan erdemli olmayı yani bilgili ve ahlâklı olmayı çocuklarına öğretmek en iyi yatırımı yapmaktadır. KB/470,472, 473 “Aklın kıymetini yine akıllı bilir, Bilgenin sattığını bilgili alır ; Bilginin kıymetini bilgili bilir ; Nereden bilsin deli bilginin değerini, Bilgiyi nerede bulsa alır bilgili” (Hacib, 2018: 55-56). Bu satırlarda bilginin değeri ve onun sahip olduğu değeri yalnız bilgili kişilerin anlayabileceği anlatılmıştır. Bilgili kişi ben biliyorum diyen biri değildir. Bilgili kişi öğrenmeye her zaman hevesli, öğrenmek için çabalayan kişidir. Bilginin peşinden giden bilgili kişi anlatımına Atabetü'l-Hakayık'ta da rastlanılmaktadır. AH/105,106 “Bilgili bilginin peşinden gider ; Ey dost, bilginin tadını bilgili bilir” (Yükneki, 2023:10). Bu satırlarda bilginin değerinin herkes tarafından bilinmeyeceğini, sadece tadına varanların onun kıymetini anlayacağı anlatılmak istenmiştir.

2.5. Devleti Yöneten Kağanlar/Hükümdarlar 'Bilgili' Kişilerdir

Türk devletleri Tanrı tarafından verilen kutla, kağanlar tarafından yönetilmektedir. Kut, Tanrı tarafından verilen devleti yönetme yetkisidir. Tanrı tarafından sadece kut verilmekte kalmayıp bilgi de Tanrı tarafından verilmiştir. Verilen kutun korunabilmesi için bilginin kullanılması gerekmektedir (Aydemir, 2013: 809), bu nedenle Türk devletini yöneten kağanlar için bilgi önemli bir değerdir. Türkçenin ilk yazılı belgeleri olan ve Türk adının ilk geçtiği tarihi bir belge niteliği taşıyan Orhun Âbideleri'nde kastedilen bilgi kut bilgisi, devleti yönetme bilgisidir. Buna bağlı olarak Kül Tigin ve Bilge Kağan Âbidelerinde devleti yöneten kağanın bilgili bir kağan olduğu yani kut bilgisine sahip biri olduğu anlatılmıştır. KTÂ Doğu Cephesi/3 “Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bilgili imiş tabîî, cesur imiş tabîî. Beyleri de milleti de doğru imiş” (Ergin, 2003:14). Kül Tigin âbidesinde yer alan bu satırlarda o dönemdeki ilk Göktürk kağanından bahsedilmektedir. Devleti yöneten kağan, Tanrı tarafından verilen kutla kutsanmakla kalmayıp, aynı zamanda bilgiyle de donatılmıştır. Bilgili olan kağan satırlarda belirtildiği gibi cesur olma özelliğine de sahiptir. Bilgi sahibi olan kağanın verdiği buyruklarda bilgi doludur. Bilgili olan kişi attığı adımları, verdiği kararları ince düşünen, boş yere hareket etmeyen kişidir. Ayrıca sadece kağan değil, onunla birlikte beyler ve halk da bilgilidir. Kül Tigin âbidesinin doğu cephesinde yer alan KTÂ Doğu Cephesi/23 “...beslemiş olan bilgili kağanınla...” (Ergin, 2003: 17) satırında geçen bu ibare, o dönemde halkını doyurup, giydiren, fakir halkı zengin eden, halkı kalkındıran kağana bilge dendiğini anlatmaktadır. TÂ II. Güney Cephesi /4 “İltiriş Kağan bilici olduğu için..” (Ergin, 2003: 41)

Tonyukuk âbidesi ikinci taşın güney cephesinde yer alan bu ibareyle İltirîş Kağan'ın bilgili bir kağan olduğu belirtilmiştir. Bu duruma, diğer bir örnek olarak Bilge Kağan'ın adı da verilebilir (Ergin, 2003:23). Bilge Kağan halkını doyurup, giydiren, onları zengin yapan bir kağan olmasından dolayı bilge olarak isimlendirilmiştir. Bu bağlamda kut bilgisi, devleti/halkı yönetme bilgisi ve erki olarak değerlendirilebilir.

Divânü Lügati't-Türk'te Uygur hanının 'Kö.l Bilge Xa.n' şeklinde isimlendirildiğinden bahsedilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 185). 'Kö.l Bilge Xa.n' akıllı göl gibi anlamına gelmektedir. Divânü Lügati't-Türk'te geçen bu bilgi 11. Yüzyıl Türk toplumlarında devleti yöneten kişilerin bilge kişiler olduğu ve bunlara bilgileri dolayısıyla bilge ünvanı verildiğini göstermektedir.

Kutadgu Bilig'de Kün Togdı adlı hükümdar tanıtılırken bilgili bir kişi olduğundan bahsedilmektedir. KB/408,410 "Bilgili bir beydi akıllıydı çok, Kötüye ateş olmuştu düşmana yokluk ; O böyle bir beydi bu bilgisiyle, İşini düzenledi ve böyle yaşadı" (Hacib, 2018: 51). Hükümdarın bilgili bir insan olduğunun anlatıldığı bu dizelerde, bilgiyle işlerini yaptığı ve kötülüğü, düşmanı sahip olduğu bilgiyle alt ettiği anlatılmaktadır. Bilginin düşmanı bilgisizliktir. İnsan bilgiyi kullanarak düşmanını, kötülüğü yener. Hükümdarın sahip olduğu özellikler anlatılırken, insanlara da devleti yöneten kişinin böyle bilgili olması gerektiği nasihati verilmektedir. KB/218, 224, 1951, 1952, 1968 "Anlayışla tuttu dünyası tutan, Bilgiyle hüküm sürer halkı yöneten ; Dünyayı elde tutmak için anlayış gerek, Halkı yönetmek için bilgi gerek ; Hem akıllı hem bilgili olması gerek ; Bilgiyle beyler halka

baş oldu, Akılla il gün işini işledi ; Halkını bilgiyle yönetir beyi, Bilgisi olmazsa işe yaramaz akılı” (Hacib, 2018: 38-161-162). Kutadgu Bilig’de yer alan bu dizelerde halkı yönetmek için gereken en önemli şeyin bilgi olduğu vurgulanmıştır. Devleti yöneten kişinin sahip olması gerektiği meziyetlerin sıralandığı bu bölümde, her şeyin başı bilgili olmakla ilişkilendirilmiştir.

Kutadgu Bilig ve Orhun Âbideleri’ndeki bilge devlet adamı anlatımları, Atabetü’l-Hakayık’ta da görülmektedir. Muhammed Dad İspehsâlâr Bey’e sunulan Atabetü’l-Hakayık içinde devletin yöneticisi olan İspehsâlâr Bey’in övüldüğü bir bölüm vardır. Muhammed Dad İspehsâlâr Bey’in bilgili, anlayışlı, cömert ve kerem sahibi biri olduğundan bahsedilmiştir. AH/47,48 “O akıl, anlayış, bilinç mekânı ; Bilgi ocağı ve fazilet kaynağıdır” (Yükneki, 2023: 5). Edip Ahmet Yükneki, Yusuf Has Hacib gibi ideal devlet adamı tipinin her şeyden önce bilgi sahibi olduğunu belirtmektedir. Onlara göre devlet adamı ideal bir kişi olursa, toplumda bu sayede ideal kişi konumuna erişebilecektir. Yazıtlarda bahsedilen ideal devlet düzenin, bilgili yönetici ve bilgili bir toplumla mümkün olduğu anlatılır.

Uygur dönemi meitnlerinden olan İyi Düşünceli Şehzade ile Kötü Düşünceli Şehzade adlı hikâyede ise bilgili yönetici durumuna örnek olarak şu satırlar geçmektedir. “Baranas ülkesinin mihracesi çok akıllı ve iyi idi. Halkı iyi kanunlarla ve adaletle idare ederdi” (Ercilasun, 1985: 102). Bu satırlarda ülkeyi yöneten Baranas hükümdarının iyi, akıllı ve halkını iyi yöneten bilgili bir kişi olduğu anlatılmaktadır. Altun Yaruk metninde ise bilgi sahibi, bilge kişi olarak Tanrı Buda’dan eserin birçok yerinde bahsedilmiştir.“Ötrü

bilge biliglig t(e)ñri t(e)ñrisi burhan kızına inçe t p y(a)rılıkadı; Sonra bilgili Tanrılar Tanrısı Buda kızına Şöyle buyurdu / Kim ol ratnapuŐpi atl(ı)g t kel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burhan ulug y(a)rılıkan u ı k nj l  ze... ; O RatnapuŐpi adlı tam bilgili Tanrılar Tanrısı Buda yüce merhametli g nl  ile... / Anta  tr  t kel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burhan ol Őirikini kut t(e)ñri hatunun  ge alkayu in e t p y(a)rılıkadı; Ondan sonra tam bilgili Tanrılar Tanrısı Buda o kutlu Őirikini Tanrı Hatunu methederek Şöyle deyip buyurdu” (Gürsoy, 2019: 64-66-116). Altun Yaruk’tan örnekler verdiğimiz bu satırlarda Buda en bilgili kişi olarak anlatılmıştır. Eser tam bilgili olan Buda’nın konuşmaları üzerine ilerlemekte, böylece onun sahip olduğu değerli ilkeler aktarılmaktadır.

2.6. Devlet Yönetimine Katkıda Bulunan ‘Bilge’ Devlet Adamı

Türk h kimiyet anlayıŐına göre devletin yükselebilmesi için sadece kağanın değil, devleti yönetmede yetkisi olan beylerin de bilgili olması gerekmektedir (Yılmaz, 2014:242). Orhun  bidelerinden K l Tigin  bidesinde yer alan Şu satırda, kağanın bilgili olması anlatılırken beylerinde bu sayede doğru olduğu anlatılmaktadır. KT  Doğu Cephe /3 “Beyleri de milleti de doğru imiş” (Ergin, 2003:14). Kağan ve beyler bilgi sahibi olduğunda bunlarla birlikte halk da bilgiyle donatılacaktır. Bu sayede ideal devlet düzenine ulaŐılabilir.

Bilge devlet adamı denildiğinde akla ilk Bilge Tonyukuk gelmektedir. Bilge Tonyukuk Göktürk döneminde yaşamış ve yaşadığı dönemde kağanlara zengin bilgi birikimiyle hizmet etmiş bir vezirdir. Yazılı kaynaklarımız içinde Tonyukuk  bidesi o dönemde yaŐanılan olayların onun ağzından anlatıldığı bir kaynaktır. T  I. Doğu Cephesi/

6 “ ... Ondan sonra Tanrı bilgi verdiği için kendim bizzat kağan kıldım” (Ergin 2003: 36). Bu satır Tonyukuk’un devlet yönetiminde bilgisi ile önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

TÂ I. Doğu Cephesi/ 7 “Bilge Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ile beraber İltiriş Kağan olunca güneyde Çini, doğuda Kıtayı, kuzeyde Oğuzu pek çok öldürdü. Bilicisi, yardımcısı bizzat bendim” (Ergin 2003: 36-37). Bu satırlarda Tonyukuk’un o dönemki kağanlar ile birlikte seferlere katıldığı anlatılmaktadır. Kağana yardım eden kişinin kendisi olduğunun altını çizer. Kağanlar karar alma sırasında, bir iş yapma esnasında muhakkak bilge devlet adamlarından yardım almışlardır. Devlet adamının bilgisine güvenilmiş, talimatları dolayısıyla kararlar alınmıştır. Bu duruma örnek olarak TÂ I. Güney Cephesi/ 8 “Kağanım benim kendimin. Bilge Tonyukukun arz ettiği maruzatımı işitiverdi. Gönlünde sevk et didi” (Ergin, 2003: 37) satırı verilebilir. TÂ I. Güney Cephesi /3 “Azıcık Türk milleti yürüyormuş; kağanı cesur imiş; müşaviri bilici imiş..” (Ergin, 2003: 37) satırında yer alan bu ibare de devleti yöneten kişinin cesur olması ve ona yardım eden kişinin de bilgi sahibi bir kişi olduğundan bahsedilmektedir. TÂ II. Güney Cephesi/ 6 “İltiriş Kağan bilici olduğu için, cesur olduğu için, Çine karşı on yedi defa savaştı. Kıtaya karşı yedi defa savaştı, Oğuzla karşı beş defa savaştı. Onlarda müşaviri yine bizzat ben idim, kumandanı yine bizzat ben idim” (Ergin, 2003:42). İkinci taşa yer alan bu satırlar yapılan önemli savaşlarda Tonyukuk’un da yer aldığı görülmektedir. Bilgili kağanın yanında yer alan bilge devlet adamı mücadelelerden zaferle ayrılmıştır.

Divânü Lügati’t Türk’te âlim, akıllı ve bilge emîr anlamına

gelen 'Bilge Beg' adı kullanılmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 185). Kutadgu Bilig'de hükümdar Kün Togdı, devleti yönetmede kendisine yardımcı aramaktadır. Yardımcıdan beklediği meziyetler akıllı ve bilgili olmasıdır. Şu dizelerde bu durumdan bahsedilmektedir. KB/423, 427 "Bana gereken şimdi yetkin birisi, Akıllı, bilgili, kişiler başı ; Destek gerek beye yardımcılar, Akıllı, bilgili, bilge ilciler" (Hacıb, 2018:52). Diğer bölümde hükümdarın isteği üzerine Ay Toldı adında bir genç bulunmaktadır. KB/463 "Yiğit bir gençti tavrı uyumlu, Akıllı, bilgili, iyi gönüllü" (Hacıb, 2018: 55). Bu şekilde tarif edilen Ay Toldı hükümdarın isteğini duyunca onunla görüşmek için hazırlık yapmaya başlamıştır. Eserin ilerleyen bölümlerinde Ay Toldı sahip olduğu zengin bilgi birikimiyle insana doğru yolda ilerleme, mutluluğa ulaşma yolunda son derece önemli nasihatlar veren bilge bir yardımcıdır.

İyi Düşünceli Şehzade ve Kötü Düşünceli Şehzade hikâyesinde de diğer kaynaklarda olduğu gibi devleti yöneten hükümdara yardım eden bilgi sahibi beyler bulunmaktadır. Hikâyede, halka dağıtmak için hazineden altın almak isteyen iyi huylu şehzade, babasından izin ister. Babası şehzadeye izin verir ancak zamanla hazine tükenmekle karşı karşıya kalır. Bunun üzerine beyler hükümdara şunları söyler: "Bu sırada durumu öğrenen maiyeti ve bakanları hana şunları söylediler: Haşmetlim devlet ve kurumlarını zenginlik, servet ayakta tutar. Zenginlik tükenirse devleti ve kurumlarını nasıl sürdürürüz, efendim?" (Hamilton, 2020:34-35) Hikâyede yer alan bu satırlarda beyler hükümdara devletin geleceği için ikazlarda bulunmaktadır. Bu örnek Uygur döneminde de hükümdarların yanında bilgisi ile

yardımcı olan beylerin, bakanların bulunduğunu göstermektedir.

Bilge devlet adamı tipi sözlü kültür unsurlarımızda da görülmektedir. Bilen bir kişiye danışma işi atasözlerimize de yansımışken, Dede Korkut'ta sözlü kültür döneminde bilgisine danışılan, yol gösterici bir kişidir. Ayrıca hükümdara yol gösteren bilge kişiler destanlarımızda da yer almaktadır. Örneğin Uygur dönemi Oğuz Kağan destanında ona yol gösteren bilge bir kurt bulunmaktadır. Destanda, Oğuz Kağan'ın çadırına giren bir ışıkla ortaya çıkan gök tüylü ve gök yeleli kurt, Oğuz Kağan'a yapacağı seferlerde onun önünde yürümek istediğini söyler. Bunun üzerine Oğuz Kağan ve ordusu kurdu takip ederek hareket eder (Ercilasun, 1985:50). Kurt dışında destan içinde başka bilge kişiler de bulunur. Destanda, İdil Irmağını geçmek isteyen Oğuz Kağan'a, askerler içinde bulunan Uluğ Ordu Bey adında, akıllı bir bey yol göstermektedir. Ayrıca destanda Oğuz Kağan'ın nazırı olarak bulunan Uluğ Türük adında yaşlı, ak sakallı bir kişi bulunmaktadır (Ercilasun, 1985: 51). Uluğ Türük Bilge, Oğuz Kağan'ın yanında bulunan, engin bilgi birikimiyle ona öğütler veren devlet adamıdır. Gerek sözlü kaynaklarda gerekse de yazılı kaynaklarda yer alan devlet yönetimine katkıda bulunan bilge devlet adamı tipine, günümüzdeki devlet yönetiminde de görüldüğü söylenebilir. Devleti yöneten Cumhurbaşkanının yanında ona yardımcı olan, bilgisine danışılan Bakanlar bulunmaktadır. Böylelikle geçmişten günümüze kadar devam eden bilge devlet adamı tipi, kültürel süreklilik içinde varlığına devam etmektedir.

2.7. Toplum İçinde Yaşayan 'Bilge' Kişiler

Yukarıdaki bölümlerde Orhun Âbideleri'nde devleti yöneten kağan,

ona yardım eden bilge devlet adamı bilgili olursa halkın da bilgili olacağından bahsedilmiştir. Bilge kağanların, bilge devlet adamlarının bulunduğu toplumlarda, bilge insanlar da bulunur. Divânü Lügati't-Türk'te akıllı, yaşlı, deneyimli, halktan kişilere 'öge' ünvanı verilmektedir. Bu kavram açıklanırken şu örnek metin verilmiştir: "İskender Çin'e ulaştığı zaman Türk hakanı, onunla savaşmak üzere tamamen gençlerden oluşan bir birlik gönderdi. Vezir ona "Ona hep gençleri gönderdin; onların yanında savaşta tecrübeli ve yaşlı birisi de olmalıydı" dedi. Hakan, "Yaşlı mı?" anlamında öge der. Vezir de "Evet" cevap verir. Bunun üzerine yaşlı bir adam gönderir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 44).

Divânü Lügati't-Türk'te bilgili kişiler için "bilge" kelimesi kullanılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 185). Bu kelime bilge, âlim, akıllı anlamlarına gelmektedir. Ayrıca toplum içinde yaşamış olan eski bilgeleri ifade ederken "Oza.kı bilge.le.r ; eski bilgeler" ibaresi kullanılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014:166). Bilgili kişiyi ifade etmede bilge kelimesi haricinde "büğü" kelimesi de bulunmaktadır. Hatta bir ikileme olarak "büğü bilge" ibaresi vardır. Buna örnek olarak eserde bir şiir parçası verilmiştir: "biligni irdedim, büğü.ni üdürdüm, özümni adırdım, yalgıl atım yazlınu.r ; Hikmet ve ilmi istedim. Akıllı bilgeyi seçtim. İnsanlar arasında kendimi ayırdım. Bundan dolayı, ak yeledi atım bu iş için çözülmektedir" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014:446). Ayrıca bunların yanı sıra bilge kavramı çeşitli Türk boyları tarafından farklı kavramlarla da ifade edilebilmektedir. Oğuzların zeki, akıllı, bilgili âlime "yügrük bilge" dedikleri bilgisi eserde yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014:368).

Kutadgu Bilig’de toplum içinde yaşayan bilge kişilerin bulunduğundan bahsedilir. Onların bilgisinin her şeyden üstün olduğuna ve insanlara yol gösterici olduklarına değinilir. KB/4341, 4344, 4347 “Başka bir topluluk da âlimlerdir, Onların ilmi halkın yolunu aydınlatır ; Çabala ilmini öğren bil bilgilerini, Yardımda bulun uzatma dilini ; Onların ilmi halka meşale, Meşale yanarsa şaşmazsın yolunu gece” (Hacib, 2018:325-326). Bilge kişiler bir topluma verilmiş en büyük ödüldür. Eserde bilge kişilerin toplum için gerekli olduğundan da bahsedilmiştir. KB/4346 “Olmasaydı dünyada bu âlim ve bilgiler, Dikilip bitmezdi yerden yiyecekler” (Hacib, 2018: 326).

12. yüzyıl Türk toplumsal yaşamı içinde bilge kişilerin bulunduğuna dair bilgilere Atabetü'l-Hakayık’tan ulaşabilmekteyiz. AH/125,126 “Bilgili sözü öğüt, nasihat ve edeptir ; Bilgiliyi hem Acem hem Arap övmüştür” (Yükneki, 2023:10). Bu dizeler toplumsal yaşam için insanlara öğüt veren ve nasihatlerde bulunan bilge kişiler olduğuna ve bu kişilerin farklı toplumlar tarafından övüldüğünü göstermektedir.

İyi Düşünceli Şehzade ve Kötü Düşünceli Şehzade adlı hikâyede de toplum içinde yaşayan bilge kişiler yer almaktadır. İyi huylu şehzade ileri gelenlere zengin olmanın yollarını sorar. İleri gelenler arasında bilge bir kişi vardır. Hikâyede bununla ilgili şu satırlar geçmektedir. “Ayrıca bilge ve yasaları bilen bir adam şöyle dedi: mal mülk edinme konusunda, insan okyanus ırmağına giderek gönlündeki arzuları yerine getirmeyi düşünürse ve burada eşî bulunmaz mücevher cintamani’yi bulursa bu dünyadaki tüm canlıların arularını yerine getirebilir” (Hamilton, 2020: 37). Toplum

içinde yaşayan bilge kişi sözünü ettiğimiz diğer kaynaklarda olduğu gibi yol gösterici öğütlerde bulunan bir rehber niteliği taşımaktadır. Hikâyede, bilge kişi şehzadeye kazanç sağlamak için en doğru yolu göstermektedir. Şehzadeye tehlikeli yolculuğunda kılavuzluk eden yaşlı ve gözleri görmeyen kişi, hikâyede bilgili kişiye verilebilecek bir başka örnektir. Hükümdar yolculuğunda şehzadeye eşlik etmek isteyen kişileri çağırır ve beş yüz kişi gelir. Beş yüz kişi ortak bir karar vererek deniz yolculuğunda tecrübeli olan, bilgisine güvendikleri seksen yaşında ihtiyar ve gözleri görmeyen bir adama başvurur (Hamilton, 2020: 42). İhtiyar, şehzadeye kılavuzluk etmeyi kabul eder ve birlikte maceraya atılırlar. Burada da diğer kaynaklarda olduğu gibi bilge kişiler doğru yolu gösteren, bilgisine ve tecrübesine güvenilen önemli kişilerdir. Bilge kişiler herhangi bir konuda bilgisine başvuru bir konuma sahiptir.

2.8. 'Bilgili' İnsan Yerinde ve Zamanında Konuşur

Bilge insan sadece bilgi sahibi kişi demek değildir. Bilge, bilgi sahibi olan ve sahip olduğu bu bilgiyi yerinde ve doğru zamanda kullanıp, faydalı işler yapan kişidir. Yazılı kaynaklarda bilgili kişinin bu özelliğini anlatan satırlar, dizeler yer almaktadır. Divânü Lügati't-Türk'te yer alan bir atasözünde bilgili insanın konuşmasında yanlış yapmadığı anlatılmaktadır. DLT "Ula bolsa yol azma.s bilig bolsa şç.z yazma.s. ; Arazide işaret olsa yol kaybedilmez insanda da akıl olsa konuşmada yanlış yapmaz" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014:44). Buna göre bilgili insan nerede, nasıl davranacağını bilen, akıllı bir kişidir.

Atabetü'l-Hakayık'ta yerinde ve doğru söz söyleyen bilgili kişiler için şu satırlar yer almaktadır. AH/117,118,119,120 "Bilgili

gerekli sözü söyler ; Gereksiz sözünü gömüp gizler ; Bilgisiz ne dese anlamadan söyler ; Onun kendi dili kendi başını yer” (Yükneki, 2023:10). İyi ve doğru işler yapabilmek için bilgi sahibi olmak kadar, bilgiyi kullanabilme beceresi de gereklidir. Bu satırlarda bilgili kişinin doğru zamanda doğru şeyi yaparak faydalı şeyler yaptığı anlatılırken; bir karşılaştırma yapılarak, bilgisiz kişinin bilmeden bir şeyler söyleyip yanlış işler yaptığı anlatılmaktadır.

Kutadgu Bilig’de ise bilgili kişinin yerinde ve zamanında konuşması gerektiğine dair şu satırlar yer alır. KB/994 “Bilginin boğazını ve dilini tutması gerek, Boğazını, dilini gözeten bilgiler gerek” (Hacib 2018:93). KB/1027 “Eğer konuşmazsan dilsiz der kişi, Çok söyleyenin adı geveze başı” (Hacib, 2018:96). Bu satırlar yerinde ve zamanında doğru söz söyleyen ve söylemeyen kişiye toplum içinde ne gibi adlar verildiğini anlatmaktadır. KB/971 “Bilgisiz dilini sıkı tutmalı, Bilgili diline güç vermeli” (Hacib, 2018: 92). Bu satırda bilgili kişi toplum içinde sözünü demekten kaçınmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bundan sonraki satırlarda bilgili kişinin ettiği sözün ne kadar gerekli olduğu ve onun sözünün ardı arkası kesilmeyeceği anlatılmaktadır. KB/972, 973 “Bilgili sözü yere su gibidir, Akıtınca suyu yer nimet verir ; Blgili kişinin sözü eksilmez, Akan duru pınarın suyu kesilmez” (Hacib, 2018:92). Bu satırlarda bilgili kişinin sözü pınarda akan suya benzetilmiştir. Suyun kesilmeden akışı ile bilgili insanın sözünün sonsuzluğu arasında ilişki kurulmuştur.

2.9. ‘Bilgisiz’, Cahil Kişiler

Bilgi ve bilgili olmanın öneminin anlatıldığı Orhun Âbidelerinde bilgisiz kağan ve bilgisiz toplumu anlatan ibareler de yer almaktadır.

Bilgisiz, cahil kişiler toplumu zarara sürüklediklerinden dolayı toplumsal yaşam içinde tasvip edilmeyen konumdadır. Geçmiş yaşantılardan çıkarılması gereken bir ders niteliğinde olan Orhun Âbidelerinde, bilgili kağan ve onun yaptığı iyi işler anlatıldığı gibi; bilgisiz kağanlara ve onların yaptıklarına da yer verilmiştir. Bilge Kağan âbidesinde bilgisiz kağanla ilgili şu satırlar yer almaktadır. BKÂ Doğu Cephesi /6 “Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buruku da bilgisizmiş tabî, kötü imiş tabî. Beyleri, millet ahenksiz olduğu için” (Ergin, 2003: 24). Bu satırlarda kağanın bilgisiz oluşuyla devlet hâkimiyetinin kaybedildiği anlatılmaktadır. Bilgisiz kağan verdiği buyruklarla toplum tarafından kötü bir kağan olarak nitelendirilmiştir. Bilgili kağanın anlatıldığı bölümde kağan ve devleti yönetmede yardımcı olan beyleri bilgili olduğunda halk da bilgili olduyorsa; burada bilgisiz olan kağanla birlikte devleti yöneten beyler ve halk da bilgisiz olmaktadır.

Bilge Kağan âbidesinde bilgisiz kağan ve onun yaptığı faydasız davranışlar anlatıldığı gibi, toplum içinde yaşayan bilgisiz insanlara dair bir anlatım da bulunmaktadır. BKÂ Kuzey Cephesi/5 “Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına varıp, çok insan öldün” (Ergin, 2003: 33). Bu satırda bilgisiz, cahil insanın yaptığı yanlış seçimler sonucunda kötü bir sona ulaştığı anlatılmaktadır. Bir nasihatname niteliği taşıyan Orhun Âbideleri, eski Türk toplumlarının yaptığı iyi ve kötü davranışları anlatarak, gelecek nesilleri bu konularda bilgilendirmektedir. Cahilliği sonucuyla ölen Türk milleti, tekrar aynı hataya düşmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Bilgisiz insan ve onun yaptığı yanlışların anlatımına Kül Tigin

âbidesinde de görülmektedir. KTÂ Doğu Cephesi/ 23 “Disiplinsizliğinizden dolayı, beslemiş olan bilgili kağanınla, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hale soktun” (Ergin, 2003:17). KTÂ Güney Cephesi / 25 “Bilmediğin için, kötülüğün yüzünden amcan kağan uçup gitti” (Ergin 2003:17). Bu satırlarda Türk toplumunun bilgisizliğinden dolayı yaptıkları ve yaptıklarının sonucunda ulaştığı kötü sonuçlar anlatılmıştır.

Kutadgu Bilig’de bilgili kişiler hakkında verilen bilgiler kadar, bilgisiz kişiler içinde birtakım bilgiler verilmiştir. KB/2449“Bilgililer gereklidir yapmak için bey işini, Hiçbir şeye yaramaz bilgisiz kişi” (Hacib, 2018:195). KB/2452 “Bilgisiz kişi kuru bir kalıptır” (Hacib, 2018:195). Bu dizelerde bilgisiz kişinin toplumsal yaşam içinde sahip olduğu konum görülmektedir. Bilgisiz insan bir işe yaramayan kuru bir kalıba benzer. KB/179 “Bilgisiz karanlıktadır bu belli, Yürü ey bilgisiz, bilgiden al nasibini” (Hacib, 2018: 35). Bilginin insanın önünü aydınlatan bir ışık olduğu eserde, bilgisiz kişi karanlığa hapsolmuştur. Kuru bir kalıp olan bilgisiz kişi, sonsuz bir karanlıkta kalarak hastalığa yakalanır. KB/157 “Bilgisiz kişiyi hastalık bulur, Tedavi edilmezse kişi tez ölür” (Hacib, 2018:34). Esere göre bilgisiz kişinin en büyük hastalığı cahil olmasıdır. Bu hastalığı tedavi eden en etkili ilaç ise bilgidir.

Kutadgu Bilig’de bilgisiz kişiler, bilgili kişiler tarafından hayvan sürüsüne benzetilmiştir. KB/1739 “Bilgisiz kişiler tam bir hayvan sürüsüdür (Hacib, 2018:146).” KB/985 “Bilgisize bilgeler hayvan der” (Hacib, 2018: 93). İnsan akıllı, düşünen bir varlık olması sebebiyle hayvandan ayrılmaktadır. Eserden örnek verdiğimiz bu

satırlarda bilgisiz kişi hayvana benzetilerek tıpkı onun gibi düşünme, akıl yürütme yetisini kullanmayıp bir hayvanla denk tutulduğu anlatılmak istenmiştir.

KB/1712 “Bilgisize devlet gelirse de, Duramaz bu devlet onunla birlikte” (Hacıb, 2018: 144). Bu satırda bilgisiz kişilerin de devleti yönetimine seçilebileceği ancak Bilge Kağan âbidesinde de görüldüğü gibi devleti yöneten bilgisiz kişiler verdiği yetkisiz buyurklarla devleti hazin bir sona sürükleyip, kaybettikleri anlatılmaya çalışılmıştır.

Diğer kaynaklarda olduğu gibi Atabetü'l-Hakayık'ta da bilgisiz kişi ve bilgisizlikle ilgili anlatılar yer almaktadır. AH/111,112 “Türlü kirler yıkanmakla arınır ; Cahilliklik yıkanmakla arınmayan bir kirdir” (Yükneki, 2023:10). Bu satırda cahillik bir kire benzetilmiştir. İnsan kirlerini temizlemeye çalışır ancak cahillikten, bilgiye ulaşmadığı sürece, arınamaz. AH/91 “Bilgisizin hâli iliksiz kemik gibi” (Yükneki, 2023:8). Bilginin insan için önemini anlatıldığı bölümde Atabetü'l-Hakayık'ta bilgi, kemiğin içinde bulunan iliğe benzetilmiştir. Kemik içinde iliği ile birlikte bir değere sahiptir. İliksiz kemik hiçbir şeye faydalı değildir. Bu örnek satırlarda da bilgisiz insan, iliksiz kemik gibi hiçbir işe yaramayan, değersiz bir şeydir. Bilgisizin değerini gösteren bir diğer örnek olarak da şu satır verilebilir. AH/86 “Bu cahil, bilgisiz, değersiz akçe gibi” (Yükneki, 2023:8). Bilge kişiler toplumun önem verdiği, seyip saydığı kişiler olduklarından, vefat ettiklerinde bedenlen yok olsalar da, hâlâ isimleri anılmaya devam etmektedir. Ancak bilgisiz kişiler için bu durum söz konusu değildir. Atabetü'l-Hakayık'ta bu durum şu şekilde anlatılmıştır: AH/94,95,96 “Bilgisiz

diriyken yitik sayılır ; Bilgili er öldü, adı ölmedi ; Bilgisizsen ölmeden adın ölür” (Yükneki, 2023: 8). Bilgisiz kişiler bilginin peşinde koşmayan, hatta onu gereksiz gören kişilerdir. AH/108 “Bilgisiz odun ne yapsın bilgiyi” (Yükneki, 2023: 10). Bu satırda bilgisiz kişi oduna benzetilmiştir. Bilgili kişinin düşmanı bilgisiz kişidir. Bu duruma örnek Kutadgu Bilig’de yer almaktadır. KB/200 “Bilgisiz bilgiliye düşmandır, Bilgisiz bilgiliyle savaşır” (Hacıb, 2018:37). Bilgisiz kişi her şeyi bildiniği varsayan bir kişidir. Bu nedenle ona bilgi ile yaklaşıldığında kendi haricinde kimseye itimat etmeyip, karşısındakine düşman kesilir. Bilgisiz kişi böylelikle tüm erdemlerden yoksun bir kişiliğe sahiptir.

Orhun Âbideleri, Divânü Lügati’t-Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü’l-Hakayık ve Uygur metinlerinden olan İyi Huylu Şehzade ve Kötü Huylu Şehzade, Altun Yaruk eserlerinden vermiş olduğumuz örnekler Türk toplumlarında eski dönemlerinden beri bilgi ve bilge insan kavramına çok değer verdiği görülmektedir. Eserler bilgi değerini ve bilgili insan olmanın önemini açıklamada ortak paydada buluşmaktadır. Gerek Orhun Âbidelerinde, gerekse de Atabetü’l-Hakayık’ta bilgili insan ve onun yaptığı faydalı işler aynı biçimde anlatılmaktadır.

Sonuç

Geçmişin canlı kalıntıları olarak görülen yazılı kaynaklar içerisinde, her konu hakkında bilgiye ulaşmak mümkündür. Bilgi, insanlık var olduğundan beri kazanılması önemli bir değerdir. Geçmişten günümüze yaptığımız her işin başı, bilgi sahibi olmaya dayanmaktadır. Orhun Âbideleri’nde yer alan kut bilgisi Tanrı

tarafından verilen bir bilgi olsa da; geçiş dönemi eserlerindeki bilgi çocukluk çağında öğrenilmeye başlanılan ve insan yaşamı boyunca devam eden bir süreçtir. Uygur dönemi eserlerinden olan Altun Yaruk'ta ise bilgili olma eylemi Tanrı Buda'ya atfedilmiş, bu durum da bilgiyi Orhun Âbideleri'ndeki gibi tanrısal bir yeterlilik haline getirmiştir. Bilgi sahibi olmak bireyin toplum içinde mertebesini yükselten, değerini arttıran önemli bir unsurdur. Kaynaklarda da görüldüğü gibi bilgi sahibi olan ve bu bilgiyi kullanan kişiler toplum içerisinde bilge olarak adlandırılmaktadır.

Orhun Âbideleri bilginin önemi ve bilge kişilerin anlatıldığı ilk kaynağımızdır. Eserde bilgili kağan ve bilgili kağanın yaptığı iyi işler anlatılırken; bilgisiz kağan ve onun yaptığı faydasız işler de anlatılmıştır. Bilginin olduğu yerde bilgisizlik de olacağından karşılaştırmalı bir anlatım görülmüştür. Bilgili olan kağan ile devleti yöneten beyleri ve halkı da bilgiye ulaşmaktadır. Halk bilgisiz olduğunda verdiği kararlardan dolayı yok olmaya mahkum tutulmuştur. Genel bir nasihat niteliğinde olan eser, gelecek nesilleri var olan tehlikelere karşı uyarılmış, bilgili olmayı ve bilgisizlikten kaçınılması gerektiği açık bir üslupla anlatılmıştır.

Türkçenin ilk sözlüğü olma niteliği taşıyan Divânü Lügatü't-Türk, çeşitli Türk boyları gerek ağız özellikleri, gerekse de yaşayış şekilleri hakkında bilgiler içermektedir. Türk boyları hakkında bu denli geniş bilgi birikimine sahip bir kaynak olması bize 11.yüzyıl döneminde bilgi ve bilge kavramları hakkında bilgiler sunmaktadır. 11. Yüzyıl döneminde bilgi kavramı Orhun Âbidelerinde görüldüğü gibi önemli bir değer olarak görülmektedir. Eserde 'bilig', 'bilge'

kavramlarının açıklaması verilmiştir. Ayrıca bilge kavramının çeşitli Türk boylarında farklı söyleniş biçimleri de bulunur. Farklı kavramların açıklaması yapılırken, anlatımın akıcı ve açık olması için çeşitli atasözleri ve şiir parçalarından yararlanılmıştır. Yararlanılan atasözü ve şiir parçalarının bazılarında bilgi ve bilge kişiler konu olarak alınmıştır.

Kutadgu Bilig (Saadet Veren Bilgi) adından da anlaşılacağı üzere eserin konusu bilgi ve bilgili olma üzerinedir. Eserde bilgi, bilge ve bilgisiz kavramlarına bolca yer verilmiştir. Yusuf Has Hacib'e göre insanın her iki dünyada da mutlu olabilmesi için bilgiyle donatılması gerekir. Bu nedenle insanın bilgiye ulaşmasının gerekliliği açık bir şekilde ifade edilmiştir. Kutadgu Bilig ve 12.yüzyıl dönemi eseri olan Atabetü'l-Hakayık konu bakımından birbirine paralellik göstermektedir. İdeal insan olmanın öğretilerini anlatan Atabetü'l-Hakayık'ta bilgi, bilge ve bilgisizlik hakkında açıklamalar bulunur. Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık İslami dönem eserleri olduğundan içinde İslami dönem öğretileri barındırır. Atabetü'l-Hakayık'ta bilginin önemini anlatmak için hadisten yararlanılması, bilginin İslam anlayışında ne kadar önemli bir değer olduğunu ortaya koymaktadır.

Uygur dönemi eserlerinden olan İyi Düşünceli Şehzade ve Kötü Düşünceli Şehzade ve Altun Yaruk eserlerinde yer alan bilgi kavramı iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. İyi Düşünceli Şehzade ve Kötü Düşünceli Şehzade adlı hikâyede bilgi kavramı hükümdarın ve bakanların sahip olduğu bir değer olarak görülmektedir. Ayrıca toplum içinde bulunan bilgi sahibi yaşlı kişilerin varlığı örneğine de

hikâyede görmek mümkündür. Altun Yaruk'ta kastedilen bilgi Budizm doğrultusunda şekillenen öğreti bilgisidir. Eserde yer alan öğretilerle kişinin bilgi sahiibi olunacağı anlatılmaktadır. Metin içerisinde Buda'dan "bilgili Tanrılar Tanrısı Buda" şeklinde bahsedilmektedir. Söz konusu bu tabirle, en bilgili kişinin Tanrı Buda olduğu anlatılma, onun öğretileri kutsal sayılmaktadır.

Söz konusu kaynaklarda yer alan bilginin içeriği değerlendirildiğinde, Orhun Âbideleri'nde kastedilen bilginin kut bilgisi, devleti yönetme bilgisi olarak karşımıza çıkarken; geçiş dönemlerinde kastedilen bilginin dini bilgi; ele alınan Uygur dönemi metinlerinde ise Budizmin ilkelerini esas alan öğreti bilgisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bilgiye yüklenen anlam ve bilginin içeriği de dönemin şartlarıyla bağlantılı olarak şekillenmektedir. Farklı dönemlerde yazılan bu eserlerde ortak olan bilgi kavramı, topluma yol gösteren bir rehber niteliğinde işlenmiştir. Halkı doyurup, giydirme; bu dünyada ve ahiret dünaysında saadete erme; ideal insan algısına kavuşma; bilge bir kişi olma; tam bilgiye erişme gibi tüm faaliyetlerin başı bilgi sahibi olmaya dayanmaktadır. Karşılaştırmalı bir şekilde yürütülen bu çalışmada yazılı kaynaklardan incelenen örnekler dolayısıyla 8. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar değişen yaşam koşullarına rağmen bilginin taşıdığı önem, bilgili kişinin sahip olduğu konumun değişmediği sonucuna ulaşılmaktadır. Farklı dinler benimsenmiş, atlı göçebe yaşamdan yerleşik yaşam düzenine geçilmiş olsada her şeyin başında olan bilgi ve bilginin fazileti günümüz yaşamında da aynı öneme sahip olduğu görülmektedir. İdeal devlet düzenine ulaşmak için bilgi sahibi olma

ve bu bilgiyle birlikte gelen erdeme ulaşma bilgisi yazılı kaynaklarda temel düşünce olarak ele alınmıştır. Günümüzde kadarki süreçte gelişen çeşitli düşünce akımlarına paralel olarak bilginin değerini koruduğu; böylelikle de kültürel süreklilik içinde bilginin önemini sürdürdüğü görülmektedir.

Kısaltmalar

KLÂ: Kül Tigin Âbidesi (Ergin 2003)

BKÂ: Bilge Kağan Âbidesi

TÂ: Tonyukuk Âbidesi

DLT: Divânü Lügati't-Türk (Ercilasun 2014)

KB: Kutadgu Bilig (Has Hacib 2018)

AH: Atabetü'l-Hakayık (Yükneki 2023)

Kaynaklar

Aydemir, Ö. K. (2013). Kutadgu Bilig'in Dilinde Bilgi Kavramı ve İşlevi. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(1), 803-810.

Çevikbaş, S. (2021). Medeniyet Kurucu Değerler: Bilgi ve Ahlâk (Atabetü'l Hakayık Okumasına Giriş). *Kültür Dünyamızın Mimarları III* (s. 23-36). Muğla : Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Yayınları .

Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı .

Dilâçar, A. (2020). *Kutadgu Bilig İncelemesi (6. b.)*. Türk Dil Kurumu

Yayımları.

- Ercilasun, A. B. (1985). *Büyük Türk Klasikleri (Cilt 13.)*. Ötüken Neşriyat.
- Ercilasun, A.B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kaşgarlı Mahmud Dîvânü Lügati't-Türk*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2003). *Orhun Âbideleri*. Hisar Kültür Gönüllüleri.
- Ergin, M. (2018). *Dede Korkut Kitabı 1-2*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürsoy, K. (2019). *Altun Yaruk'un Sekizinci Kitabı (1-1069) Üzerine Söz Dizimi İncelemeleri* . (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Hacib, Y. H. (2018). *Kutadgu Bilig*. (Çev. A. Çakan). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hamilton, J. R. (2020). *Budacı İyi Kalpli Prens ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*. (Çev. İ. B. Ece Korkut). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi (2. b.)*. Ötüken Yayınları.
- Ong, W. J. (2018). *Sözlü ve Yazılı Kültür- Sözü'nün Teknolojileşmesi*. Metis Yayınları .
- Sever, M. (2017). *Türk İrfân ve Medeniyetinin Yazılı Kaynakları*. Barış Kitap .
- Yılmaz, S. (2014). *Türk Mitolojisinde Bilgelik Kavramı. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması* (s. 233-251). Türk

Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB).

Yükneki, E. A. (2019). *Atabetü'l-Hakayık*. (S. Çakmak, Dü.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Yükneki, E. A. (2023). *Atabetü'l-Hakayık*. (Çev. A. Çakan, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.